

ZIS ȘI SCRIS: ORALITATE ȘI SCRIERE ÎN TESTAMENTE*

Mária Lupescu Makó**

Profesorului Ioan-Aurel Pop
la împlinirea vârstei de 60 de ani

Abstract: *Late medieval and early modern testamentary practice was the result of a gradual development of several legal systems which were made to fit the needs and interests of various social groups, and therefore often contradicted each other. The significance of this process is that from a very early phase, literacy and orality were both present in making wills, but even if the role of literacy increased, it never became exclusive. Oral forms and practices were maintained in the formulation and execution of last wills up to our times. Therefore, testaments can provide a good example for investigating the coexistence and combined use of written and oral communication in a situation which was extreme and inevitable for the individual – the testator, and crucial for the community – the survivors. This is what we shall try to trace first, mainly on the basis of noble wills from sixteenth century Transylvania. However, a great attention will be paid to the different aspects of the writing process of the last wills and testaments.*

Keywords: noble testaments, Transylvania, orality, literacy, sixteenth century

Introducere

Practica testamentară din Evul Mediu târziu a fost rezultatul dezvoltării graduale a mai multor sisteme legale, servind intereselor diverselor grupuri sociale, motiv pentru care deseori s-au contrazis între ele. Importanța acestui proces rezidă în faptul că încă de timpuriu, ambele, atât scrierea cât și oralitatea, au fost prezente în redactarea testamentelor. Însă, cu toate că rolul scrierii a crescut, această formă de exprimare nu a devenit niciodată exclusivă. Formele și practicile orale au fost păstrate în formularea și executarea testamentelor chiar și până în zilele noastre. Prin urmare, testamentele în mod special sunt exemple foarte bune pentru investigarea coexistenței și combinării comunicării orale și scrise într-o situație extremă și inevitabilă pentru individ – testatorul, și crucială pentru comunitate – urmașii. Acest lucru vom încerca să-l reliefăm prin analiza testamentelor locuitorilor Clujului medieval într-un context urban mai larg transilvan. Adițional, intenționăm să aflăm când și cu ce scop cetățenii Clujului și-au redactat testamentele, care a fost rolul

* Acest studiu a fost realizat în cadrul unui grant al Autorității Naționale Pentru Cercetare Științifică din România (ANCS), CNCS-UEFISCDI, proiect numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0359, cod 225/2011: *Transgresarea normelor. Practica religioasă în Transilvania medievală și modernă timpurie. Beyond de Norms. Religious Practice in Medieval and Early Modern Transylvania.*

** Lect. univ. dr., Facultatea de Istorie și Filozofie – Universitatea ”Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; marialupescu@yahoo.com

alfabetizării și în ce măsură aceasta a fost capabilă să preia rolul oralității, dacă a existat vreo diferență legală între testamentele comunicate oral și cele așternute în scris, sau căror interese servea consemnarea în scris a acelor testeamente care în prealabil au fost comunicate în formă orală. Vom formula aceste întrebări conștienți fiind de faptul că legăturile dintre oralitate și alfabetizare pot fi percepute foarte de timpuriu și, cu toate că rolul alfabetizării a crescut în permanență, aceasta nu a devenit niciodată exclusivă. De asemenea, vom acorda o atenție sporită diferitelor aspecte ale scrierii în procesul de redactare a testamenelor.

Formula și practica orală a testamenelor s-a păstrat până târziu, atât în redactarea cât și în execuția lor. În același timp, ne confruntăm cu relația mutuală dintre sferele oralității și ale alfabetizării¹. Reciprocitatea oralității și alfabetizării este reflectată în diferitele aspecte care uneori se intersectează unele cu altele. Trebuie să luăm în considerare faptul că percepția noastră despre lumea orală a testamenelor medievale se bazează în totalitate pe testeamente scrise. Prin urmare, informațiile care pot fi deduse din analiza testamenelor sunt limitate și adesea, inconștient sau chiar în mod intenționat, subțiate de către cei care le-au formulat așternându-le în scris. Unele din aceste testeamente stau mărturie pentru folosirea documentelor scrise în situații care, în general, au fost marcate de cuvântul rostit și de folosirea limbii vernaculare. Alte testeamente reflectă elemente de originalitate ale vorbirii directe în limba vernaculară traduse în latină și deseori încorporate în situații de comunicare care au fost reconstituite din memorie. În mod repetat, testeamentele au reprezentat o bună oportunitate pentru coexistența și perpetuarea comunicării orale și scrise într-o situație inevitabilă pentru testator și decisivă pentru supraviețuitori. Înainte de a încerca să trasăm soluționarea posibilă a acestor probleme, să aruncăm o privire asupra actului testării în orașele transilvane în perioada medievală, cu precădere asupra Clujului, ținta și miezul studiului nostru de caz.

În cazul orașelor din Transilvania, ca și în cel al Clujului supus analizei în cadrul acestui studiu, formularea testamentului a urmat legea cutumiară, ceea ce însemna că problemele de moștenire și succesiune au fost controlate de norme nescrise². Se pare că în acele timpuri nu a fost posibil să se facă dispoziții în mod liber privind bunurile ereditare, deoarece această parte din avere era moștenită pe baza liniei de sânge de către descendenți și membri de familie³. Burghezii puteau

¹ Franz H. Bäuml, *Verschriftlichte Mündlichkeit und vermündlichte Schriftlichkeit*, în *Schriftlichkeit im frühen Mittelalter*, ed. Ursula Schaefer, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1993, p. 254-266.

² Dósa Elek, *Erdélyhoni jogtudomány* [Știință juridică transilvăneană], Kolozsvár, Ref. Főtanoda, 1861, I-III, aici II, p. 356-363; Kovács Kiss Gyöngy, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában* [Testamente în arhiva orașului Cluj], <http://korunk.org/?q=node/8023> [accesat: 12.10.2015].

³ În Europa occidentală a fost folosit termenul de “patrimoniu”, care în general însemna bunuri imobile dobândite prin moștenire și care au trecut automat la membrii neamului, recunoscuți ca moștenitori (de obicei copii, deseori soți sau, în absența lor, părinți). Problema constă în termenul “imobile”, deoarece expresia nu a avut un înțeles clar. Varietatea posibilităților a fost enormă și a fost stabilită în concordanță cu obiceiul local, care în sine s-a schimbat de-a lungul timpului. A se vedea:

însă dispune liber de bunurile achiziționate. În acest fel, ei de fapt au susținut principiul potrivit căreia bunurile imobile se moștenesc în familie. Această situație s-a schimbat doar la începutul secolului al XVII-lea, în 1603, când orașul Cluj a compilat și a formulat statutul care reglementa procedura de moștenire⁴. După toate probabilitățile, cel puțin în privința conținutului său, statutul avea menirea de a formula în scris dreptul cutumiar aplicat anterior. Acest drept cutumiar bine formulat și aplicat a generat în 1603 – în materie de moștenire și în formularea sa scrisă – un grad atât de ridicat de securitate legală în procedura de moștenire, încât el poate servi drept justificare situației în care nu a fost nevoie să se redacteze un testament dacă averea trebuia împărțită doar între moștenirii de drept⁵. Pe de altă parte, aceasta explică și de ce s-au păstrat în Cluj testamente într-un număr atât de mic în comparație cu alte orașe (Sopron, Bratislava/Pozsony, Košice/Kassa, Prešov/Eperjes)⁶. Trebuie luat în considerare totodată și faptul că redactarea actelor de ultimă voință nu a reprezentat condiția exclusivă a procedurii de moștenire, și că testamentul în sine nu a fost strict definit ca formă nici la nivel local, nici la cel al țării⁷.

La Cluj, putem găsi mai multe forme ale testamentelor. O parte din ele au fost autentificate oficial, acesta însemnând că poartă sigiliul și semnătura unei autorități publice, iar altă parte sunt autentificate privat, însemnând că ele au fost redactate sub sigiliul și/sau semnătura unor persoane private. În ambele cazuri putem distinge testamente formulate atât oral cât și în scris. Testamentele scrise autentificate oficial puteau fi scrise chiar de către testatori, dar acestea sunt cazuri rare, sau de altcineva în așa manieră încât testatorul a recunoscut testamentul formulat oral și mai târziu redactat în scris de către o altă persoană ca și cum ar fi al lui. Documentul astfel creat

Emmanuel Le Roy Ladurie, *Family structures and inheritance customs in sixteenth-century France*, în *Families and Inheritance: Rural Society in Western Europe, 1200-1800*, ed. Jack Goody, Joan Thirsk, E. P. Thompson, Cambridge, C.U.P. for Past and Present Society, 1976, p. 37-70; Philippe Godding, *Le droit au service du patrimoine familial: les Pays Bas méridionaux (12e – 18e siècles)*, în *Marriage, Property and Succession*, ed. Lloyd Bonfield, Berlin, Duncker Humblot GmbH, 1992, p. 15-35.

⁴ Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez [Diplomatariu pentru volumele doi și trei ale istoriei Clujului], ed. Jakab Elek, Buda, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1888, II, p. 184-198; Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, *Corpus Statutorum Hungariae Municipalem*, Budapest, MTA Történelmi bizottsága, 1885, I, p. 251-272.

⁵ Kovács Kiss Gyöngy, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában* [Testamente în arhiva orașului Cluj], în *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Volum omagial în onoarea lui Csetri Elek la împlinirea de optzeci de ani], ed. Pál Judit, Sipos Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, p. 258-259. Citările următoare cu același titlu ale celor două articole ale autoarei se referă la acesta.

⁶ Szende Katalin, *A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája* [Locul testamentelor orașenești din Ungaria în legislația europeană (Exemplul orașelor Sopron, Bratislava și Prešov)], în "Soproni Szemle", 53, 4, 1999, p. 347-356; Eadem, *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen* [Căminul în oraș. Societate și cultură materială în orașele medievale Sopron, Bratislava, Prešov], Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2004, p. 6-79.

⁷ Dósa, *Erdélyhoni jogtudomány*, II, p. 362-363.

trebuia să fie prezentat unei instituții sau unei persoane cu drept de autentificare, unde a fost înregistrat și mai apoi versiunea autentificată a fost predată testatorului. În cazul testamentelor orale autentificate oficial, testatorul și-a rostit ultima voință în fața unor reprezentanți ai unei instituții de autentificare, ei au consemnat-o în scris și au eliberat versiunea autentificată. Pe baza exemplurilor analizate, aceasta a fost cea mai frecventă versiune a testamentelor autentificate oficial. Testamentele autentificate privat în mod evident au fost întocmite sub sigiliul și/sau semnătura unor persoane fizice, dar acesta a reprezentat o metodă destul de rar utilizată, și a început să fie folosită mai frecvent doar în perioada modernă timpurie. Pentru perioada cercetată avem doar câteva testamente scrise de persoane private care au fost și semnate sau sigilate. Testamentele scrise autentificate privat au fost scrise de către testator sau alte persoane prezente (de regulă unul dintre martori), și au fost întărite cu pecete (cel al testatorului sau cel al unora care au asistat la redactare). În asemenea cazuri, deoarece a fost un document privat, testatorul nu a considerat necesar să îl întărească cu sigiliul unei instituții de autentificare. Oricum, testamentele în care se dispunea despre bunurile testatorului din oraș trebuiau să fie autentificate prin semnătura și sigiliul a doi jurați. În cazul testamentelor orale autentificate privat, autorul și-a formulat testamentul oral în prezența a cel puțin două persoane cu un standard moral ridicat, fără dubiu (de regulă doi jurați au fost solicitați pentru această sarcină), care au autentificat testamentul ulterior scris prin semnătura și/sau sigiliul lor. Exemplele din Sibiu trădează aceeași practică. Era de așteptat ca testamentul să fie scris încă în timpul vieții testatorului, pe baza mărturiilor martorilor, astfel actul putând fi citit testatorului, acesta avea posibilitatea să confirme cele redactate. Cu toate acestea, avem cunoștință și despre cazuri când testamentul a fost scris doar după decesul testatorului, pe baza mărturiilor martorilor, dar acest lucru nu a alterat statutul legal al documentului.

A fost menționat anterior că relativ puține testamente au fost prezervate în orașele transilvane și, probabil, motivul a constat în faptul că bunurile rămase au fost împărțite doar printre moștenitorii legali, iar acest lucru nu a necesitat o procedură testamentară. Prin urmare, s-a apelat la formula scrisă a celor mai multe testamente existente în acele cazuri când, după divizarea proprietăților, bunurile au fost moștenite și de alte persoane pe lângă moștenitorii legali, fie prin limitarea drepturilor lor, fie prin excluderea completă a lor din testamente. Testamentele păstrate ale orașenilor transilvăneni sugerează că burghezii de regulă au ales calea testamentelor scrise autentificate oficial, fie în fața propriei autorități legale, autoritatea orașului având posibilitatea să emită un document autentificat despre testament, fie în fața autorității legale a uneia dintre cele două locuri de adevărire din Transilvania, Alba Iulia sau Cluj-Mănăștur⁸. În cazul Sibiului, orașul a fost cel

⁸ Despre istoria medievală a acestei instituții: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon* [Loca credibilia. Locuri de adevărire în Ungaria medievală], ed. Fedeles Tamás, Bilkei Irén, Pécs, Fény Kiadó, 2009.

care a emis documente autentificate oficial ale testamentelor pe baza mărturiilor relatate ulterior de martori. Pe lângă toate acestea, orașenii din Sibiu, Orăștie și Sebeș au apelat și la notari. Din acest punct de vedere, locuitorii Clujului au fost într-o situație mai avantajoasă, având în vedere faptul că locul de adeverire de la Cluj-Mănăstur era în imediata vecinătate a orașului. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că majoritatea testamentelor de la Cluj care s-au păstrat au fost scrise ori în fața delegaților locului de adeverire de la Cluj-Mănăstur, ori au fost întocmite ulterior pe baza mărturiilor, dar tot în fața reprezentanților conventului. De exemplu, aceasta a fost procedura urmată în cazul testamentului meșterului pietrar Ioan Pohár⁹ și al Margaretei Sleser, văduva lui Ioan¹⁰. Nu există nici o mărturie din perioada medievală despre testamente introduse în cărțile/registrul orașului ori în protocoalele speciale de testamente (*Protocollum Testamentorum*). Cu toate că administrația orașului Cluj a decretat încă din 1380 crearea unui registru al orașului care urma să conțină înscrieri referitoare la testamente, moșteniri și alte afaceri importante, doar părți din acesta, din perioada de după 1516 s-au păstrat¹¹. Din păcate, testamentele nu au fost introduse nici în registrele orășenești mai târziu, cu toate că ele au fost completate în mod sistematic în cursul secolului al XVI-lea. Există informații din a doua jumătate a secolului al XVI-lea că orașul Cluj a emis testamente autentificate cu propriul sigiliu mare¹². Oricum, se pare că aceasta a reprezentat o practică comună în Sibiu încă din secolul al XV-lea. În cazul orașului Bistrița, există o referință potrivit căreia testamentele scrise erau introduse într-o carte de testamente. Acesta constituie o sursă indirectă referitoare la existența unui asemenea registru, deoarece *protocollum testamentorum*-ul în sine nu s-a păstrat.

Testamentele care ne stau la dispoziție arată că orașenii Clujului au considerat necesară redactarea unui testament autentificat oficial din cel puțin două motive. În primul rând, dacă ei dispuneau de bunuri dobândite, deoarece testatorul – în acord cu legea cutumiară și mai apoi cu statutul de moștenire din 1603 – putea să dispună doar despre soarta acestuia, bunurile de moștenire, “bunurile de Cluj” trebuiau să fie moștenite pe linie de sânge și de descendenți¹³. Asemănător

⁹ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)* [Registrele conventului din Cluj-Mănăstur (1289-1556)], ed. Jakó Zsigmond, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, I-II, aici I, nr. 976, p. 441-442.

¹⁰ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1153, p. 488.

¹¹ Arhivele Naționale Maghiare, Colecția Arhiva Diplomatică, DL 42145; *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, ed. Susana Andea, Lidia Gross et al., București, Editura Academiei Române, 2006, XV, nr. 456, p. 715. Cam în același timp, în 1396 a fost început și la Cracovia prima carte de testamente intitulată *Liber testamentorum et dotaliciorum*. Consiliul orașului a avut grijă ca toate testamentele orașenilor să fie incluse în acest registru. Jakub Wyszumek, *Urban Testaments in Poland: Research and Future*, în *Uses of the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy II*, ed. Marco Mostert, Anna Adamska, Turnhout, Brepols, 2014, p. 304.

¹² Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 259.

¹³ Prin “moștenitor clujean” se înțelegea un burghez cu drepturi depline, care avea imobil în oraș și plătea taxe pentru el. O asemenea persoană, pe lângă alte privilegii, avea dreptul de a alege și

testatorilor nobili, în cazul cărora nu se putea dispune în mod liber asupra bunurilor de moștenire¹⁴, și orașenilor le era interzis să rânduiască testamentar asupra bunurilor de moștenire; în schimb, în mod continuu a crescut averea dobândită și posibilitatea dispunerii testamentare libere asupra acestei părți din avere. Acest fenomen este oglindit în expunerile tot mai numeroase ale testatorilor prin care subliniază că toate acele bunuri despre care vor decide, le-au acumulat cu muncă grea, sau singur sau împreună cu soțul (soția) și nu le-au moștenit, prin urmare rudele nu pot formula nici un drept asupra lor. Când Ștefan Hagymás din Cluj-Mănăștur și-a făcut testamentul comun împreună cu soția sa, Ileana, a ținut să precizeze că deoarece după decesul copiilor lor au rămas singuri, se declară reciproc moștenitorii unui altuia asupra tuturor bunurilor mobile și imobile pe care le-au dobândit prin muncă grea (*manibus laboriosis*) de când s-au căsătorit în tinerețe¹⁵. Dispoziția referitoare la testarea diferitelor tipuri de bunuri în Cluj explică și motivul pentru care testamentele urbane au supraviețuit într-un număr atât de scăzut. Dreptul cutumiar bine funcțional a fost suficient, în circumstanțe normale, făcând de prisos redactarea unui testament. În al doilea rând, se pare că exemplele păstrate relevă faptul că testamentele autentificate oficial au fost făcute mai ales atunci când exista suspiciunea că testamentul nu ar putea avea o soartă liniștită, că ar putea fi contestat de către moștenitori din anumite motive. Așa cum vom vedea, testatorii au subliniat în unele cazuri că ei renunță la moștenirea familială, dar în schimb așteptau ca și frații lor să renunțe la a-și revendica partea din bunurile lor. Alteori, din contră, testatorul a făcut un testament scris deoarece suspecta că excluderea rudelor sale ca moștenitori ar putea crea probleme pentru

putea să fie ales la rândul lui. Un cetățean al Clujului care avea o moștenire egală cu taxa (taxa cetățenilor Clujului a fost de 200 de florini) nu putea fi arestat și închis în Turn fără proces, cu excepția celor care au comis crime capitale. *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez* [Diplomatariu pentru primul volum al istoriei Clujului], ed. Jakab Elek, Buda, Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1870, I, p. 380, II, p. 134; Kiss András, *Más források – más értelmezések* [Alte surse – alte interpretări], Marosvásárhely, Mentor, 2003, p. 162. Chiar și în secolul al XIX-lea avem exemple când comercianți străini nu puteau fi naturalizați doar cumpărându-și casa în oraș. Kiss András, *Források és értelmezések* [Surse și interpretări], Bukarest, Kriterion, 1994, p. 129, 361.

¹⁴ Se face referire la așa numita *aviticitas* din dispozițiile decretaliului regelui Ludovic I din 1351. Potrivit decretului, bunurile de moștenire nu pot fi incluse în testamente; astfel, majoritatea posesiunilor nobiliare nu pot fi liber strămutate, asigurându-se astfel o mai mare libertate dreptului de moștenire al neamului. Hotărârea a avut consecințe și asupra bisericii, deoarece posibilitățile de îmbogățire ale bisericii alimentate de libera testare au fost vizibil diminuate. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, ed. János M. Bak, Pál Engel, James Ross Sweeney, vol. II. 1301-1457, Salt Lake City, Charles Schlacks Jr., 1992, p. 9. Importanța acestei dispoziții reiese din faptul că a fost considerată o piatră de hotar în dezvoltarea istorică a problematicei dreptului de testare al nobilimii, iar mai târziu, devenind lege, va rămâne în vigoare până în 1848. Literatura referitoare la *aviticitas* este foarte bogată. O utilă trecere în revistă a problematicei o găsim la Erik Fügedi, *The avus in the Medieval Conceptual Framework of Kinship in Hungary*, în "Studia Slavica Academia Scientiarum Hungariae", 25, 1979, p. 137-142.

¹⁵ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 2313, p. 792.

moștenitori, iar un testament autentificat oficial le-ar putea fi de folos în caz de litigiu.

Testamentele burghezimii din Sibiu au fost și ele scrise ulterior în fața judeului și a juraților orașului. Asemănător Clujului, martorii testamentelor trebuiau să depună mărturie sub jurământ despre actul de voință al testatorului. Testamentele astfel redactate în scris erau apoi incluse în documente autentificate oficial și sigilate. Testamentul lui Albert Aposch a fost întărit de consilierii jurați ai orașului Sibiu pe baza mărturiei orale a martorilor, iar apoi a fost eliberat sub formă de document cu pecete atârnată¹⁶. Testamentul țesătorului Petru a fost formulat în scris după moartea sa pe baza mărturiilor a șase cetățeni sibieni, martori ai testamentului oral¹⁷. Magdalena, văduva lui Zacharia Scharner de Mergesteten a transcris testamentul răposatului său soț tot printr-o autoritate urbană, în acest caz cu cea a orașului Sebeș. Testamentul scris în limba germană în 1445, al cărei beneficiar a fost însăși văduva, a fost transcris șapte ani mai târziu după formularea sa originală, și cu această ocazie văduva a obținut din partea orașului un document autentificat cu pecete atârnată¹⁸. Indiferent de forma testamentelor, aceste practici legale indică o trăsătură comună din cel puțin un punct de vedere: ele dovedesc un anumit lucru, stau mărturie pentru ceva, trădând o activitate ilustrată chiar și de etimologia cuvântului testament.¹⁹ Întrebarea de ce, cum, când, în ce formă și de către cine au fost ele făcute, asumă scara largă de folosință a instrumentelor oralității și alfabetizării deopotrivă. În cele ce urmează, vom încerca să găsim punctul de intersectare al acestor doi factori în testamentele locuitorilor orașului Cluj din perioada Evului Mediu târziu.

Oralitate și alfabetizare în testamente

Indiferent de faptul că testamentul a fost formulat oral sau în scris, un element al părții de *arenga* prezent aproape în majoritatea cazurilor este cel în care testatorul arată motivul sau motivele pentru care a recurs la acest gest. Așa cum putem observa, și persoanele sănătoase puteau face testamente, dar în majoritatea cazurilor actele de ultimă voință erau de fapt răspunsuri la anumite circumstanțe particulare. Motivele cele mai frecvente au fost cele legate de vârsta înaintată, boală și sentimentul apropierii morții²⁰. Asocierea stării fizice și psihice ale

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár [Arhiva Națională Maghiară, Colecția Diplomatică], Budapesta, 31119 (= MNL OL, DL); Mária Lupescu Makó, *Spoken and Written Words in Testaments: Orality and Literacy in Last Wills of Medieval Transylvanian Burghers*, în *Uses of the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy II*, ed. Marco Mostert, Anna Adamska, Turnhout, Brepols, 2014, p. 285.

¹⁷ MNL OL, DL 36900.

¹⁸ MNL OL, DL 44637; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 286.

¹⁹ Mária Lupescu Makó, *Considerații privind testamentele nobiliare din Transilvania la sfârșitul Evului Mediu*, în "Acta Musei Napocensis", 39-40-II, 2002-2003, p. 116.

²⁰ Același sentiment manifestat pentru nevoia de a părăsi această lume într-o manieră creștină în concordanță cu principiile *ars bene moriendi* se poate observa și la locuitorii Cracoviei medievale.

testatorului este trădată de însăși formula referitoare la starea testatorului: Bolnav în ale corpului, dar sănătos pe deplin la minte. Confruntarea stării spirituale și corporale exprima faptul că în ciuda sănătății sale precare, testatorul este în deplinătatea facultăților mintale, și a dispus de averea sa fără exercitarea vreunei influențe asupra sa, din inițiativă proprie, și a făcut liber acest gest. Formula ce accentua aptitudinea mintală era menită să împiedice ca mai târziu cineva să pună la îndoială responsabilitatea testatorului și cu acest drept să anuleze testamentul. Se accentuează însă că doar corpul este bolnav, mintea fiind sănătoasă. Dar starea de boală nu a însemnat întotdeauna că testatorul a fost și în vârstă. În rare ocazii avem exemple și de testamente ale unor persoane mai tinere, care au decis să-și facă testamentul datorită stării de sănătate nesatisfăcătoare. Aceasta a fost și cazul fetei regretatului clujean Mihail Irhagyártó, Agnes, care și-a redactat testamentul în 1461, se pare datorită handicapului său fizic²¹.

Cu toate acestea, oamenii în Evul Mediu nu au fost constrânși să-și facă testamentul doar din cauza vârstei înaintate sau din cauza vreunei boli grave²². Deseori testamentele au fost realizate deoarece testatorii urmau să plece într-o călătorie sau urmau să participe la campanii militare. Astfel a procedat Ioan, un locuitor din Cluj în 1450: a plecat la târg la Debrecen împreună cu bunurile sale; fiind acolo, a contactat o boală mortală și a fost nevoit să-și redacteze testamentul în scris, departe de casă²³. Participarea într-o bătălie a fost mult mai periculoasă decât plecarea într-o călătorie. În asemenea cazuri, redactarea unui testament a fost și mai mult recomandată. La sfârșitul Evului Mediu, în Regatul Maghiar, deci și în Transilvania, numărul testamentelor făcute de cei care plecau la război a crescut semnificativ. Probabil cândva pe parcursul anului 1539, Mihail Valkói, locuind în vecinătatea Clujului, și-a făcut testamentul temându-se că ar putea fi omorât în lupta împotriva otomanilor în timp ce își apăra țara²⁴. Uneori, epidemiile mortale

Motivați mai ales de călătorie, comerț sau de pelerinaj, cetățenii Cracoviei și-au făcut testamentele, convinși fiind de faptul că acționează în conformitate cu obiceiurile urbei. Jakub Wyszumłek, *Urban Testaments in Poland: Research and Future*, în *Uses of the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy II*, ed. Marco Mostert, Anna Adamska, Turnhout, Brepols, 2014, p. 304-305.

²¹ "... consideratis dicte puelle [Agnes] defectibus et infirmitatibus..." Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1512, p. 582; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I. Band, Hrsg. Franz Zimmermann, Carl Werner, II–III. Band, Hrsg. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, IV–VI. Band, Hrsg. Gustav Gündisch, VII. Band, Hrsg. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad Gündisch, Gernot Nussbächer, Hermannstadt – Köln – Wien – Bukarest, 1892–1991, VI, p. 98. (= *Urkundenbuch*).

²² O excepție poate fi considerată cazul celor mai influenți cetățeni ai orașului Douai, care au aranjat extrem de meticulos totul înainte de moarte. Martha C. Howell, *Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai*, în "Past & Present", 151, 1996, p. 5-9.

²³ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 846, p. 407.

²⁴ "... considerando etiam presentis temporis miseriam conditionem presentemque expeditionem contra Turcos, in qua ipse omni suo conatu non curando ulteriorem vitam propter fidem Christianam et miserimos Christianos, orphanos, virgines et viduas et propter amorem patrie

au stat la baza motivării executării actelor de ultimă voință. Anton Borfejtó din Cluj-Mănăștur și-a făcut testamentul “datorită faptului că ar putea muri în aceste vremuri când ciurma este în toi”²⁵.

O categorie specială a testamentelor o constituie cele în care motivul redactării este rezolvarea unor probleme de familie, cum ar fi o dispută pentru moștenire²⁶. La Cluj avem cunoștință despre câteva cazuri când soții s-au numit reciproc unii pe alții ca principalii beneficiari ai testamentelor lor, redactate sub forma unor testamente scrise autentificate. În majoritatea cazurilor, acest gest se datora faptului că nu aveau copii, dar au fost și cazuri când a existat un moștenitor legal, însă părinții doreau să-i asigure dreptul la moștenire doar după decesul lor. Un cetățean din Cluj, Laurențiu Tóth și soția sa, Catarina Menteler, s-au numit reciproc beneficiari ai propriilor testamente, stipulând că băiatul lor, Laurențiu va moșteni averea lor doar după decesul ambilor părinți²⁷. Soții au acționat în același fel, atunci când s-au numit reciproc unii pe alții ca moștenitori, excluzând toate rudele lor. Ioan Herman și soția sa, Dorotea, locuitori ai periferiei Clujului s-au numit reciproc unul pe celălalt ca moștenitori, excluzând toate rudele și prietenii lor²⁸. Întâlnim și cazuri când doar unul dintre soți îl numește pe celălalt ca principal beneficiar al propriului testament, excluzând rudele sale, prin așa-numitul testament unilateral. Un asemenea testator a fost pietrarul Ioan Pohár care, pe patul său de moarte, și-a exclus din testament toate rudele și a numit-o ca principal și unic beneficiar pe soția sa, Dorotea²⁹. Un caz asemănător a fost cel al soției lui Grigore Czompol, născută Ana Markos care și-a lăsat toată averea imobilă și bunurile mobile prin testament soțului său. Nu i-a uitat însă pe cei doi frați ai săi, cărora le-a lăsat câte zece florini. Ca o adevărată credincioasă, Ana Czompol s-a gândit și la mântuirea sufletului său și la cel al părinților ei, rânduind slujbe de comemorare³⁰. În cazul în care nu erau copii pentru a moșteni, numirea unui principal beneficiar al testamentului a fost și mai importantă. În asemenea situații, cercul beneficiarilor e și mai larg: copii adoptați, slujitori credincioși sau îngrijitori

mortem etiam acerbissimam pati paratus est, si igitur eundem ab hac luce miserabili sic decedere contingat, extunc....” Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4734, p. 630-631.

²⁵ “... in hoc potissimum pestilencico tempore formidatione repentine et inopinate mortis superveniente...” Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 5335, p. 794-795.

²⁶ Eventualele dispute privind îndeplinirea testamentelor a condus spre alte acțiuni orale care au fost consemnate în scris, devenind părți ale proceselor. Pentru explorarea acestui tip de înregistrare legală a se vedea Adam Fox, *Oral and literate culture in early modern England: case studies from legal records*, în *Fact, Fiction and Forensic Evidence. The potential of judicial sources for historical research in the early modern period*, ed. Solvi Sogner, Oslo, Tid og Tanke, 1997, p. 35-52.

²⁷ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 410, p. 291.

²⁸ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1431, p. 560; *Urkundenbuch*, VI, p. 73.

²⁹ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 976, p. 441-442. Analizând testamentele cracovienilor, Wyszulek atrage atenția asupra rolului jucat de Biserică în înlesnirea dobândirii dreptului de moștenire de către femei. Wyszulek, *Urban Testaments in Poland*, p. 300-301.

³⁰ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4313, p. 519.

– toți puteau să devină principalii moștenitori ai testamentelor. Margareta Sleser și-a făcut un testament în 1468, fiind văduvă. Câteva importante indicii sugerează că Margareta a mai avut acte de ultimă voință, redactate anterior, deoarece menționează retragerea acestora. O noutate a recentului testament constă în faptul că între timp ea l-a adoptat pe preotul Bartolomeu, un capelan al Bisericii Sfântul Mihail și l-a numit pe acesta ca beneficiar principal al testamentului său, lăsându-i toate bunurile sale mobile și imobile, mai precis casa și via de doi acri³¹. Margareta Szurda a fost și ea văduvă când și-a redactat testamentul. Deoarece nu avea copii, a adoptat-o pe Cristina împreună cu soțul acesteia, care a servit-o pe Margareta cu credință încă din copilărie. Margareta le-a lăsat lor prin testament atât casa în care locuia, cu toate bunurile din ea, precum și via³². Așa cum am putut observa mai devreme, Agnes Irhagyártó a fost cumva constrânsă de neputința și infirmitatea ei să o numească pe Margareta Czikker ca moștenitoare a averii sale. Prin testamentul ei, Agnes i-a exclus pe toate rudele sale și a stipulat că via, grădina ei de un acru precum și casa, toate să fie moștenite de Margareta și copiii ei, cu mențiunea că aceștia vor avea grijă de ea până la sfârșitul vieții, chiar dacă Margareta ar deceda mai devreme³³. Altminteri, se pare că cetățenii Clujului nu-și făceau testamentul dacă erau tineri sau cu mulți ani înainte de deces, numai dacă nu aveau motive întemeiate de a acționa altfel. Se pare că procedura uzuală a fost ca o persoană să fi redactat un testament oral indiferent dacă era în vârstă, bolnavă sau pe patul de moarte, pentru ca ulterior acel testament să fie “transcris” de una dintre instituțiile de autentificare.

Dacă am încerca să ne imaginăm scena unei testări, reconstruind-o sau prin folosirea miniaturilor codicelor de la sfârșitul Evului Mediu sau chiar din textele testamentelor, în primul rând putem identifica personajele principale ale acestei acțiuni: testatorul, membrii familiei, cel puțin un reprezentant al clerului (în majoritatea cazurilor confesorul testatorului, care avea totodată și calitatea de martor), alți martori și executori testamentari. Toți cei prezenți au avut propriul rol, principal sau secundar, în procesul testării. Testatorul care simțea apropierea iminentă a trecerii timpului nu a așteptat pasiv momentul final al morții. A chemat

³¹ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1802, p. 660; *Urkundenbuch*, VI, p. 336.

³² Cristina și soțul ei, Ioan Götz, intrau în posesiunea bunurilor menționate după moartea Margaretei. Ca moștenitori, aveau obligația ca fetelor lui Ioan Payer, Veronica și Catarina, să le dea câte o rochie din postav de Lund. Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 779, p. 391; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 288.

³³ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1512, p. 582; *Urkundenbuch*, VI, p. 98. Primirea de către femei a dreptului de a moșteni proprietăți este obiectul mai multor incursiuni din domeniul istoriei sociale. Deosebit de interesante sunt cele care surprind evoluția acestui proces pe baza testamentelor: Michael M. Sheehan, *The Will in Medieval England: From the Conversion of the Anglo-Saxons to the End of the Thirteenth Century*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1963, p. 234-241; Jack Goddy, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

preotul pentru a-l pregăti de drumul final care, în acord cu învățăturile bisericii și cu percepția credincioșilor, era de fapt o trecere în eternitate. Preotul încuraja persoana muribundă să se încredințeze cu toată puterea și convingerea milei lui Dumnezeu. După ce persoana aflată pe patul de moarte a declarat că a lăsat în urma sa toate cele lumești și s-a împăcat cu soarta, preotul i-a ascultat confesiunea și a cuminecat-o, iar la final i-a oferit sacramentul bolnavilor, adică ultima împărtășanie³⁴. După aceste pregătiri s-a trecut la redactarea testamentului. A fost o cerință obligatorie ca la acest moment să participe martori.

Rolul martorilor a fost foarte important. Pe de o parte, după decesul testatorului, dacă apăreau probleme de litigiu, martorii erau cei care puteau declara dacă testamentul exprima într-adevăr decizia testatorului. Pe de altă parte, ultima voință a unei persoane putea fi redactată după decesul ei pe baza mărturiilor martorilor, dacă scrierea testamentului a fost omisă atunci când s-a făcut testamentul oral, sau pentru că nu era prezent un știutor de carte, sau dintr-un oricare alt motiv³⁵. În acord cu dreptul canonic, un testament putea fi redactat în prezența a șapte, dar cel puțin trei martori credibili de sex masculin, luându-l în considerare și pe preot³⁶. În situații excepționale, testamentul putea fi făcut și în prezența a doar doi martori³⁷. Deoarece majoritatea testatorilor din Cluj erau iliterati, ei și-ai ales cu grijă martorii, mai târziu aceștia fiind cei care puteau garanta faptul că voințele testatorilor au fost redade fidel.

Analizând lista martorilor, se pare că testatorii au ales persoane prestigioase ca martori. Termenul de prestigios nu a însemnat neapărat egal sau de rang superior față de testatori. Acest lucru era însă în totalitate adevărat pentru executori. Mai mult ireproșabilitatea și integritatea au fost luate în considerare în cazul martorilor

³⁴ O descriere amănunțită a pregătirilor în fața morții întâlnim în actul de ultimă voință al soției lui Nicolae Deni din anul 1453. MNL OL, DL 30316.

³⁵ Situația era similară în epoca premodernă în Anglia, unde validitatea unui testament oral sau nuncupativ așternut în scris după decesul testatorului a depins de concordanța mărturiei a doi martori. Totuși, pentru siguranța moștenitorilor, în 1540 a fost introdusă o stipulație. Potrivit acestei reguli, toate testamentele referitoare la proprietăți funciare trebuiau să fie consemnate în scris; testamentele nuncupative nu mai erau admise. Ralph Houlbrooke, *Death, Religion and the Family in England 1480-1750*, Oxford, Oxford University Press, 1998, p. 88-89.

³⁶ Se face referire la colecția de drept canonic a papei Grigore al IX-lea din anul 1234, unde este reglementat numărul martorilor prezenți la actul testării. Pe baza dreptului roman dreptul canonic stabilea ca necesar pentru validitatea testamentului un număr de șapte sau cinci martori. Acest număr ridicat de martori a fost însă o condiție de care s-au folosit mulți pentru a ataca testamentul. Prin urmare, Biserica a încercat să reducă formalitățile redactării testamentului, prima măsură fiind reducerea numărului de martori la doi sau trei martori credibili. Murarik Antal, *Az ősiség alapintézményeinek eredete* [Originea instituțiilor de bază ale strămoșiei (*aviticitas*)], Budapest, Sárkány Nyomda, 1938, p. 143-145.

³⁷ *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai* [Hotărârile sinodale ale episcopiei de Veszprém din anul 1515], ed. Solymosi László, Budapest, Argumentum-Balassi, 1997, p. 21-22, 91-94.

deoarece, dacă exista vreo problemă, ei erau cei care puteau confirma sau infirma prin mărturia lor problemele ivite. Prin urmare, era de recomandat să fie solicitați ca martori persoane bine cunoscute și care se bucurau de un larg respect. Testamentele orașenilor din Cluj arată că martorii au fost în general membri ai consiliului orașului, jurați, burghezi înstăriți ai orașului, chiar și femei (cu toate că testamentele făcute exclusiv în prezența femeilor și a preoților erau considerate invalide) și, aproape în toate cazurile, preoți³⁸. Testamentul deja menționat al pietrarului Ioan Pohár a fost redactat în scris probabil în 1451, după decesul său de către reprezentanții conventului din Cluj-Mănăștur, pe baza mărturiilor martorilor. A avut șase martori, dintre care doi erau persoane ecleziastice, fiind capelani ai bisericii parohiale Sfântul Mihail, alți doi martori erau femei, soția lui Grigore Varga, născută Magdalena Kádár și văduva Margareta Henc, precum și Andrei Kádár și Ioan Götz, toți cetățeni ai Clujului³⁹. Ana Markos, soția lui Grigore Czompol a avut în 1530 trei martori la redactarea testamentului, toți cetățeni de vază ai orașului: Ilia Tót, Briccius Eppel și Petru Oláh⁴⁰. Când testamentul răposatei Ursula, văduva juratului Paul Zilahi a fost transcris în 1531, acțiunea s-a efectuat ținând cont și de mărturiile a trei martori – preotul Ioan, capelanul, Dionisie Móre și Ioan Eppel. De asemenea, s-a dovedit că martorii laici ai Ursulei și ai soțului ei decedat înaintea Ursulei sunt aceleași persoane, doar clericul prezent la actul testării era diferit, deoarece Paul Zilahi și-a ales propriul confesor în persoana fratelui dominican Demetriu, predicatorul orașului, ca cel de al treilea martor⁴¹. În mod asemănător, martorii testamentului lui Cristofor Kerekes au fost tot trei cetățeni ai Clujului⁴². Exemplele arată că testatorii nu au uitat de proprii martori atunci când au trecut la împărțirea bunurilor. Petru Pinc i-a menționat pe toți cei trei martori ai săi în testament: preotul Paul Prázsmári, capelan în Cluj, care i-a fost și confesor și probabil cel care a formulat actul de ultimă voință, urma să primească dolmanul său mai bun, lui Matia Szörös îi reveneau patru acri de pământ arabil în Valea Chintăului, iar Gheorghe Mészáros primea întreaga sa cantitate de vin, precum și uneltele de vinărit⁴³.

³⁸ Examinând testamentele medievale ale cetățenilor orașului Bratislava, Katalin Szende a ajuns la o concluzie asemănătoare în privința martorilor. *Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427) – 1529*, ed. Judit Majorossy, Katalin Szende, I-II, Vienna – Cologne – Weimar, 2010-2014.

³⁹ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 976, p. 441-442; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

⁴⁰ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4313, p. 519; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 290.

⁴¹ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4362, p. 533; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

⁴² Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4366, p. 535; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 290.

⁴³ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4358, p. 531-532. Donațiile testamentare medievale târzii ale locuitorilor Clujului au constituit obiectul unui alt studiu. Mária Lupescu Makó, *Material Culture in the Mirror of the Testaments. The Art of the Home in Cluj in the First Half of the Sixteenth Century*, în "Colloquia – Journal of Central European History", 13,1-2, 2006, p. 50-77.

Revenind la scena imaginară a redactării unui testament, poate fi observat că iertarea/absolvirea dată de preot și dialogul care are loc cu această ocazie este urmat de monologul testatorului, în care dispune asupra bunurilor sale dobândite. *Item lego... Deasemenea las...* – sunt cuvintele prin care testatorul începea enumerarea bunurilor, iar martorii, preotul și membrii familiei ascultau cu atenție, pentru ca nimeni din cei vizați să nu fie uitat. Uneori însă monologul putea fi întrerupt. Când testatorul omitea acele valori care puteau să-i înlesnească soarta în viața de apoi, preotul avea dreptul, dar și obligația să-l întrerupă și să-i aducă aminte de meritele pe care le putea câștiga în viața de apoi, făcând donații în viața de acum. Acesta este actul din scena testării care explică mult citatul articol din legile orașului prin care se afirmă că biserica intervine într-o mai mare măsură în redactarea testamentelor decât ar trebui. Totuși, credem că e mai corect să privim rolul martorilor ecleziastici ca un episod al competiției constante dintre biserică și administrația locală. În acest caz, administrația locală înseamnă de fapt protejarea propriilor interese, prin încercarea diminuării influenței bisericii avute asupra actului testării. De aceea, în unele orașe, de exemplu în Sopron, la începutul secolului al XV-lea a fost adoptat un decret care stipula că testamentele făcute în prezența exclusivă a preoților ca martori trebuie considerate invalide⁴⁴. În unele cazuri, grija administrației locale față de influența bisericii avută asupra testatorilor a fost legitimă, dar nu biserica a fost singura care a influențat martorii, într-un mod asemănător putând să acționeze și familia, vecinii, rudele ori chiar și membrii breslei căreia testatorul îi aparținea. Una dintre modalitățile cele mai eficiente de a influența testatorul a fost cea de a-l întrerupe, întrebându-l direct dacă nu consideră că ar dori să lase ceva unei anumite instituții sau persoane. În majoritatea cazurilor, testatorii au rămas la voința lor originală, sugerând că au cumpătat îndelung asupra persoanelor și instituțiilor moștenitoare, și au decis ce vor spune în testament precum și ce vor lăsa celor la care s-au gândit deja anterior. Nicolae Kádár îi numește ca principali beneficiari ai testamentului său pe cea de a doua sa soție, Fruzsina și copiii din acest al doilea mariaj, Praexedis și Ștefan, dezmoștenindu-i astfel pe cei doi copii avuți din prima căsătorie, Anton și Ecaterina. Atunci când a fost întrebat dacă într-adevăr aceasta este voința lui, Nicolae și-a motivat decizia radicală: copiii din prima căsătorie l-au tratat rușinos, degradant, de aceea i-a

⁴⁴ Házi Jenő, *Sopron szabad királyi város története* [Istoria orașului liber regal Sopron], I-II, Sopron, Székely és Társa Könyvnyomdája, 1930, II/1, p. 159-160; Bónis György, *Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog* [Elementele medievale ale legislației noastre. Drept roman. Drept canonic. Drept cutumiar], Budapeșt, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972, p. 247-248. Prevederi asemănătoare găsim însă și în spațiul german. Hermann Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I-II, Karlsruhe, Verlag Müller, 1962, I, p. 491-492; Ahasver von Brandt, *Mittelalterliche Bürgertestamente. Neuerschlossene Quellen zur Geschichte des materiellen und geistigen Kultur*, în "Sitzungsberichte des Heidelberger Akademie der Wissenschaften Phil-Hist. Klasse", 3, 1973, p. 5-6.

dezmoștenit⁴⁵. Gheorghe Kassai, un organist din Cluj a lăsat toate bunurile sale mobile și imobile soției sale Ecaterina, cu condiția că Ecaterina va avea grijă de mântuirea sufletului său. Când i s-a adus aminte de fratele său, Gheorghe Kassai a spus că din moment ce a renunțat la partea sa de moștenire din Kassa/Košice (bunuri mobile și imobile) în favoarea fratelui său, cei doi au convenit atunci asupra faptului că nici fratele său nu va avea pretenții față de soția sa⁴⁶. Numărul considerabil al actelor de ultimă voință în care testatorii și-au susținut hotărârea lor inițială sugerează că acestea nu fost alegeri aleatorii; dimpotrivă, faptul că aceste cereri au fost înregistrate în testamente sunt dovada faptului că martorii și-au îndeplinit sarcinile⁴⁷. În alte cazuri, dialogul din timpul actului testării subliniază natura probatorie a testamentului. Margareta, soția lui Mihail Kermesser și-a redactat testamentul fiind deja văduvă și în mod evident intenționa să prevină eventualele litigii atunci când a declarat în fața martorilor chemați în jurul patului său de moarte că soțul său a plătit 525 de florini de aur, reprezentând obligațiile față de fiii și fiicele sale⁴⁸. Se pare că acest tip de informație a fost scris cuvânt cu cuvânt aproape așa cum a fost rostit oral. Desigur, ar fi fost interesant să știm în ce măsură elementele culturii orale ale epocii au influențat stilul scris al testamentelor, dar nu există vreun mijloc prin care cineva ar putea oferi un răspuns onest și convingător. Ce se poate face în schimb este evaluarea rolului alfabetizării în aceea epocă, acțiune realizată prin analiza consecințelor testamentelor.

După actul testării, sarcina (și în același timp obligația) anunțării testamentului administrației locale revenea martorilor și membrilor familiei, fiind făcută la aproximativ la o lună după formularea orală a testamentului. Până în stadiul actual al cercetării nu avem cunoștință la Cluj despre testamente olografe, adică scrise de testator. Prin urmare, testamentele formulate oral au fost de regulă scrise sub forma unor documente pecetluite pentru autentificare, pe baza mărturiilor ulterioare ale martorilor. Matei Demeterfi și-a făcut testamentul pe 3 octombrie 1530, la solicitarea văduvei sale, conventul din Cluj-Mănăstur l-a întocmit sub forma unui document scris, pe baza mărturiilor martorilor, în data de 5 noiembrie⁴⁹. Petru Czigler a acționat

⁴⁵ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4208, p. 491; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 290-291.

⁴⁶ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4364, p. 534; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

⁴⁷ Gerhardt Jaritz, *Die realienkundliche Aussage der sogenannten <Wiener Testamentsbücher>*, în *Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters*, ed. Harry Kühnel, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, p. 185; Katalin Szende, *Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary*, în *Oral History of the Middle Ages. The Spoken Word in Context*, ed. Gerhardt Jaritz, Michael Richter, Krens – Budapest, Medium Aevum Quotidianum – CEU Medievalia, 2001, p. 56-57.

⁴⁸ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 202, p. 241.

⁴⁹ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4328, p. 523-524; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

în mod asemănător. Și-a formulat testamentul oral pe 5 iulie 1539, iar văduva sa a solicitat reprezentanților conventului din Cluj-Mănăștur să emită testamentul autentificat sub formă scrisă pe 2 august același an⁵⁰. Alții au mers direct la convent, formulându-și oral testamentul, care a fost scris la fața locului de către notarii conventului. În acest fel a decis să își facă testamentul Margareta, văduva lui Ioan Schleffer în 1459⁵¹ sau Elisabeta, soția lui Ștefan Weimer în 1503⁵². Pe lângă conventul din Cluj-Mănăștur, și autoritățile locale au avut dreptul de a emite sub formă de documente autentificate testamente. Actul de ultimă voință al Anei, văduva lui Iacob Goldschmidt a fost emis în septembrie 1492 într-un document privilegiat avându-i ca martori pe judele orașului și pe cei 12 jurați⁵³. Într-un mod asemănător, testamentul Margaretei, văduva lui Mihail Kautusch, un cetățean al Clujului, al cărui beneficiar a fost așezământul ospitalier Sfânta Elisabeta din Cluj, a fost emis sub formă de document și sigilat de către administrația locală la cererea rectorului acestui așezământ⁵⁴. Testamentul comun din 27 august 1372 al clujenilor Petru Bakányi și al soției sale Senid, al cărui beneficiar a fost biserica parohială Sfântul Mihail, a fost în mod asemănător autentificat cu pecetea orașului dar, cu toate acestea, în următoarea zi a fost transcris de către conventul din Cluj-Mănăștur⁵⁵. În unele cazuri rare au fost redactate note scrise referitoare la testamentul făcut pe patul de moarte al testatorului și mai târziu forma finală, autentificată a testamentului a fost formulată pe baza acestor notițe. Când testamentul Anei, soției lui Grigorie Czompol a fost redactat, s-a accentuat faptul că Anton Bekesi a fost chemat pentru a alcătui însemnări ale ultimei sale voințe⁵⁶. Mai apoi, aceste notițe au fost transcrise într-un document autentic de către notarul public Mihail Csomai la cererea soțului Anei. Din păcate, data exactă a redactării în forma finală scrisă a testamentului este necunoscută, în condițiile în care începutul documentului este incomplet⁵⁷.

Testamentul transcris în 1455 constituie un caz special. Se referă la o moară, lăsată prin testament bisericii Sfântul Petru din Cluj. Testamentul inițial a fost transpus într-un nou document pe baza mărturiilor martorilor, deoarece moara a

⁵⁰ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4716, p. 625; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 262.

⁵¹ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 197-198; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 293. La 30 aprilie 1468, conventul din Cluj-Mănăștur adevărește testamentul Margaretei, eliberând un document autentificat cu sigiliu atârnat. Ub, VI, p. 336.

⁵² Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 3295, p. 233.

⁵³ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 300-302; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 293.

⁵⁴ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 307-308.

⁵⁵ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 70-71, 71-72; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 293.

⁵⁶ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4313, p. 519. Pentru familia Czompol și rolul ei în viața economică și religioasă a Clujului pe parcursul secolelor al XV-XVI-lea, a se vedea studiul lui Kovács András, *A kolozsvári határ középkori Boldogasszony-kápolnájáról*, în "Erdélyi Múzeum", 1-2, 2009, http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25925/EM_2009_1-2_001_Kovacs_Andras-A_kolozsvari_határ.pdf?sequence=1 [accesat: 10. 09. 2015].

⁵⁷ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4314, p. 519.

fost confiscată nu cu mult timp în urmă de către preoții bisericii Sfântul Mihail, instituție ecleziastică care și în prezent continua să beneficieze de profitul morii⁵⁸. Nu știm exact când a avut loc donația testamentară, dar potrivit tradiției păstrate de locuitori, regele Ludovic I de Anjou a fost cel care într-o primă fază le-a dat credincioșilor din această suburbie a Clujului drept de moară pe Someș în apropierea bisericii, iar mai apoi, răposatul Petru Tamási, Nicolae Szurja și Ioan Göde, locuitori ai acestei suburbii, au ridicat o moară. Chiar dacă în timpul vieții lor, cei trei au folosit moara pentru a-și recupera investiția, la capătul vieții lor au lăsat bisericii Sfântul Petru moara. Nu știm când a avut loc donația, dar, cu siguranță, în 1415 biserica Sfântul Mihail enumera deja proprietatea printre bunurile sale⁵⁹. Având în vedere tema prezentei lucrări, oricât de tentată ar fi investigarea conflictului dintre cele două biserici, trebuie să renunțăm la ea, fiind interesați în continuare de procesul parcurs de conventul din Cluj-Mănăștur în transcrierea testamentului în 1455. Deoarece martorii inițiali nu mai erau în viață, noi martori au fost interogați. La cererea locuitorilor de pe strada Sfântul Petru din afara zidurilor orașului și ai întregii comunități maghiare (*totius communitatis Hungarice nationis*), cinci persoane foarte în vârstă au mărturisit oral în unanimitate notarilor conventului că cele cuprinse în testamentul inițial au reprezentat o tradiție vie printre membrii congregației bisericii parohiale Sfântul Petru. În acest caz, credibilitatea martorilor, pe lângă vârsta venerabilă, era dublată de imparțialitatea lor asigurată prin domiciliul diferit de cel aflat în cauză: Mihail Varga era din Gilău, Grigorie și Ladislau zis Csontos erau din Someșeni, iar Nicolae Nyilas și Martin Kádár erau din Cluj, nu din suburbia Sfântul Petru⁶⁰.

Un alt grup al testamentelor este reprezentat de actele de ultimă voință făcute în condiții speciale care au fost formulate prima dată oral, iar apoi cuprinse într-un document, emis de obicei după decesul testatorului, pe baza mărturiilor martorilor. Atunci când aceste testamente erau civile, cazurile lor puteau fi urmărite și în însemnările administrației juridice ale orașului, deoarece în majoritatea cazurilor la o dată ulterioară testamentele erau transcrise. Fiind obiectul proceselor de succesiune, testamentele erau considerate mărturii ale martorilor⁶¹. În ceea ce privește conținutul, aceste testamente sunt aproape identice cu cele scrise sub forma unor documente autentificate, mai ales că beneficiarii cei mai importanți au fost de regulă soții sau copiii. Pe patul de moarte, Catarina Lukácsi a lăsat toate bunurile sale mobile și

⁵⁸ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 189-191; Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1185, p. 496-497 cf. nr. 1184, p. 496 și nr. 1189, p. 498; *Urkundenbuch*, V, p. 481-482.

⁵⁹ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 154-156; Entz Géza, *Erdély építészete a 14-16. században* [Arhitectura Transilvaniei în secolele al XIV-XVI-lea], Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, p. 340.

⁶⁰ Jakab, *Oklevéltár*, I, p. 189-191; Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 1185, p. 496-497 cf. nr. 1184, p. 496 and nr. 1189, p. 498.

⁶¹ László Pakó a fost citat de Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 260.

imobile soțului său, aurarul Martin, dar a făcut donații și bisericii și rudelor sale⁶². Petru Pinc a lăsat un testament asemănător. El a enumerat în detaliu toate donațiile sale făcute în scopuri nobile, precum și pe cele rânduite tatălui său vitreg, precum și fraților și surorilor sale din Cluj, dar a stipulat că posesiunea sa din Baia de Arieș să rămână fraților săi de acolo, în schimb aceștia se obligă că nu îi vor contesta testamentul⁶³. Cristofor Kerekes a lăsat și el toate bunurile sale mobile și imobile soției sale Ecaterina, dispunând că ea le va da moștenirea celor trei frați ai săi, unul dintre ei fiind încă minor, și ea va efectua toate donațiile pe care Cristofor le-a voit⁶⁴. Aceste cazuri, când soția este moștenitoarea principală, sugerează că probabil femeile au fost mai vulnerabile în fața posibilelor deficiențe ale sistemului legal, prin urmare soții, respectiv soțiile au încercat să facă tot posibilul pentru a avea testamentul scris ca document autentificat. Totuși, beneficiarii testamentelor scrise în documente autentificate puteau fi nu doar soți, ci și copii legali, frați și surori. Această presupunere e confirmată de testamentul Ursulei, soția juratului Paul Zilahi, care a fost scris sub forma unui document autentificat pe baza mărturiilor martorilor de către Nicolae Csomai de Szeged, literat, notar papal și angajat al conventului din Cluj-Mănăstur, dar și scrib al comitatului Cluj. Ciudat este faptul că una dintre primele instrucțiuni ale Ursulei a fost executarea testamentului uneia dintre surorile sale care a murit fără urmași. Apoi ea a detaliat donațiile pe care dorea să le facă și posesiunile pe care intenționa să le lase fraților, surorilor sale, precum și martorilor. Ursula s-a gândit chiar și la posibilitatea ca fiul ei ar putea deceda fiind încă minor, dând dispoziții pentru această eventualitate⁶⁵. Deoarece Ana Erszénygyártó a fost încă fecioară și bolnavă în pat, beneficiarii testamentului ei au fost surorile și frații săi, împreună cu familiile lor, menționând-o în special pe Ursula care urma să-i moștenească printre altele casa din strada Podului (*in platea pontina*) cu precizarea că Ursula va plăti toate datoriile ei și ale tatălui lor⁶⁶. Ulterior decedului, martorii testamentului răposatului Gheorghe Payer au declarat în fața conventului din Cluj-Mănăstur că pe patul de moarte testatorul și-a lăsat casa, nedivizat, de pe aceeași stradă a Podului familiei sale⁶⁷.

O metodă posibilă de analiză a relației dintre oralitate și alfabetizare – pe lângă cele menționate anterior – poate fi considerată și studierea verbelor și pronumelor

⁶² Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 2029, p. 721; *Urkundenbuch*, VI, p. 503-504; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 260.

⁶³ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4358, p. 531-532.

⁶⁴ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4366, p. 535; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

⁶⁵ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4362, p. 533; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

⁶⁶ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, II, nr. 4365, p. 534-535; Kovács Kiss, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*, p. 261.

⁶⁷ Jakó, *A kolozsmonostori konvent*, I, nr. 267, p. 256; Lupescu Makó, *Spoken and Written Words*, p. 295.

personale ale actelor de ultimă voință. Se pare că majoritatea testamentelor clujene păstrate folosesc persoana a treia singular, ceea ce poate fi explicat prin faptul că ele au fost redactate sub formă de document la locul de adevărire al conventului din Cluj-Mănăștur. Când martorii relatau reprezentanților conventului conținutul testamentelor, în mod firesc ei foloseau persoana a treia singular. Actele de ultimă voință formulate la persoana întâia singular sunt foarte rare, deoarece testamentele privilegiate au fost rare. Au fost și cazuri când folosirea ambelor persoane, întâia și a treia, apar în cadrul aceluiași testament: introducerea și încheierea, prima fiind considerată partea cea mai personală a testamentelor, au fost scrise la persoana întâia singular, iar conținutul testamentului la persoana a treia singular⁶⁸. În mod evident, notarul care a formulat testamentul, a încercat să redea cât mai fidel posibil aceste părți care reflectau sentimentele personale ale testatorului, în timp ce la redactarea conținutului el a ales utilizarea formei gramaticale folosită și de testator. Trebuie să avem în vedere și acele cazuri când în arenga testamentelor uneori se pot citi reflecții teologico-filozofice asupra scurtimii vieții pământene și bucuriei vieții eterne, ai căror autori cu mare probabilitate nu au fost testatorii însăși. Putem însă să presupunem că autorii acestor reflecții au fost membrii erudiți ai clerului. Cugetările foarte stilate nu au avut nici o influență asupra legitimității testamentelor, rolul lor a fost mai mult reprezentativ. Ca și în cazul procesiunilor funerare, unde preoții, elevii corurilor școlare sau prezența săracilor îmbrăcați pe cheltuiala decedatului au subliniat statutul social al acestuia, în mod asemănător aceste meditații aveau menirea să evidențieze popularitatea și reputația testatorului.

Concluzii

Această sumară incursiune în lumea testamentelor medievale din Transilvania ne arată că actele de ultimă voință redactate de către/sau în numele locuitorilor orașului Cluj au cunoscut o evoluție ascendentă și prin structura lor, cu unele excepții, nu se deosebeau de cele redactate în alte părți ale Regatului Maghiar. În cele mai multe cazuri, testamentele au fost redactate în limba latină, spre sfârșitul perioadei cercetate apar însă și unele în limbile vernaculare⁶⁹. Restricții formale nu prea au existat. Prezența testamentelor orale și mai apoi transcrise ne atrage atenția asupra faptului că probabil numărul celor orale a fost mai ridicat, doar că nefiind transcrise și autentificate la locurile de adevărire sau în

⁶⁸ Katalin Szende a ajuns la concluzii similare analizând testamentele urbane din Bratislava și Sopron. Szende, *Testaments and Testimonies*, p. 59.

⁶⁹ Despre expresiile în limba maghiară apărute în testamentele nobilelor de la sfârșitul Evului mediu a se vedea: Kelényi Borbála, *Magyar kifejezések a késő középkori női nemesi végrendeletekben* [Expresii maghiare în testamentele nobilelor de la sfârșitul Evului Mediu], în *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. III.* [Micae Mediaevales. Studii despre Ungaria și Europa medievală. III.], ed. Gál Judit, Péterfi Bence, Vadas András, Kranzieritz Károly, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2013, p. 181-217.

fața autorității orașenești, s-au pierdut pentru posteritate. Legalitatea lor era asigurată de numărul și calitatea cât mai ridicată a martorilor. Totuși, putem afirma că în cazul testamentelor orale, tendința era de a procura un document întărit cu pecetea locului de adevărire sau al orașului, deoarece acestea aveau o putere legală mai ridicată decât cele orale. Presiunea formulării testamentelor în formă scrisă nu a pus capăt însă uzanței oralității. Testatorii iliterați au continuat să-și formuleze actele de ultimă voință oral pe baza normelor stabilite, la fel ca testatorii literați sau care au apelat la cunoscătorii de carte pentru scrierea testamentelor. Prin urmare, se pare că cele două modalități de redactare a testamentelor au fost mai degrabă complementarele, decât rivalele. Chiar și în cazul testamentelor scrise, este evident că scribul acestora nu putea renunța la oralitate. Este de ajuns să ne gândim la dialogurile care se iscau între testator și preot, membrii familiei și testator, ori martori și testator. Nu greșim afirmând că testamentele scrise nu au luat niciodată în totalitate locul celor orale, ambele rămânând strâns legate una de cealaltă, chiar și până în timpurile moderne.

